

21. ПРИЙМЕННИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРВИННІ / ПРОСТІ		відмінок	семантика	відмінок	семантика	
за походженням і структурою	ПЕРВИННІ / ПРОСТІ	БЕЗЬ	родовий	об'єктні, умовно-часові, кількісні, модальні відношення; заперечення, відсутність	БЕЗ родовий	-//- звузили сферу вживання лише конструкції на означення кількісних відношень
		ВЬ (Н)	знахідний місцевий	при дієсловах переміщення = рух усередину (куди?); + часові при дієсловах стану, перебування в певному місці	вь(н)→вь→В→ÿ→У ↓	
		У	родовий	просторові, об'єктні відношення + приналежність	В/У родов., місц.	усі ті значення, які виражались окремо кожним із двох давніх прийменників (процес завершився у мові укр. народності – XVI-XVII)
		ДО	родовий	просторові, часові, кількісні, об'єктні відношення	ДО родов.	крім давніх функцій + означення місця, об'єкта, в середину якого спрямована дія, рух
		ЗА	родовий знахідний орудний	значення руху; перебування позаду чого-небудь; просторові, часові, причинові, об'єктні відн.	ЗА → ЗА ↗ про ↘ через	1) розширилася сфера вживання (<i>працювати за станком, сидіти за книжкою, кермом</i>) 2) тенденція до обмеження, поступаючись перед іншими арх.: <i>думати за нього (про!); повернутись за два роки (через!)</i>
		ИЗЬ + СЬ	родовий→ родовий→ орудний→	рух із середини чогось, час початку дії; віддалення, початковий пункт руху; сукупність предметів, діючих осіб, стосунки об'єкта, знаряддя, різні обставини	изь+сь → → З зі родовий зо знахідний із орудний	→причинне значення →кількісні відношення (приблизна кількість чогось) →=д-р. м.
		НА	знахідний місцевий	локальна дія, стан, місцеперебування «наверху»; динамічна дія, рух на поверхні, його напрямок «нагору»	НА	1) чимало конструкцій звузили сферу вживання і замінилися іншими; відсутні: об'єкт, проти якого здійснювалася дія; значення кількості, міри 2) розвинулись нові: <i>гарний на вроду; щирий на вдяку; хворий на грип</i>
		О (ОБ)	знахідний місцевий	просторові, часові, об'єктні відношення місце, час, причина дії + різні об'єктні, кількісні відношення	О (ОБ) знах., місц.	1) вживається рідко, поступився іншим конструкціям 2) конструкції з О – в південно-зах. говорах; 3) в літ. м. лише в сполученні з місц. в.: <i>о першій годині</i> + із знах. в. на означення предмета, з яким стикається інший: <i>вдарити об землю</i>
ОТЬ	родовий	вираження просторових відношень; часові; віддалення, відокремлення, час початку дії, межі протікання її, причина, дійова особа	оть → од → від ВІД/ОД	1) конструкції, що вказували на виділення, вилучення→ конструкціями з прийменником з (зі) 2) не вжив-ся і пасивні конструкції на означення дійової особи→замінилися орудним безприймен. або активним зворотом		
ВТОРИННІ / ПОХІДНІ	ВТОРИННІ / ПОХІДНІ	Ⓞ } □Ⓞ } }Ⓞ□ }	вийшли з ужитку	<u>просторові відношення</u> ⟨V, I, Ⓞ } }, □ { }, { Σ } , { } { }, U □ { Ⓞ } , } Ⓞ U }	Склад похідних прийменників в УМ постійно поповнюється новими одиницями, утвореними: 1) способом лексикалізації синтаксичних сполук: <i>посередині, внаслідок</i> 2) способом складання двох самостійних прийм-в: <i>з-над, з-перед, з-під, з-понад, попід, посеред, поміж, проміж</i> 3) найчастіше першим компонентом складених прийм-в виступають первинні прийм-ки ПО і З (ЗІ) ; зрідка – НА, ПРО : <i>напроти, проміж</i>	
		□ { } { Σ }	з утратою кінцевих голосних утворилися закриті склади, в яких етимологічні о, е змінилися на і : <i>крім, між (межи)</i>	<u>причинові</u> □ Ⓞ TM \, TM } Я, TM } } Ⓞ		
		TM } □	з XIV-XVI – не тільки після імен, а й перед ними	<u>часові</u> □ } { Σ } (Σ □ Σ { Σ }		
		⟨ V U □ y Ⓞ Ⓞ } } } }	змінився структурно-морфемний склад	близько, навкруги, замість <u>вжив-ся постпозитивно</u>		
		□ U } Ⓞ y { } { }	з родовим відмінком	давальний в. знахідний в.		